

ORIGINAL RESEARCH PAPER

Extracting jurisprudential concepts of Takaful based on opinions and insurance fatwas of Imami jurists

F. Azadbakht^{1,*}, M. Reshckouieh Jadidi²

¹ Department of Insurance Islamic Studies, Iranian Insurance Research Center, Tehran, Iran

² Department of Fiqh and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology, Islamic Education and Guidance, Imam Sadiq University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Article History:

Received 06 January 2024

Revised 01 May 2024

Accepted 10 June 2024

Keywords:

Fatwa

Idea-image-imagine

Insurance

Takaful

*Corresponding Author:

Email: azadbakht@irc.ac.ir

Phone: +9821 22084084

ORCID: [0009-0000-4767-6321](https://orcid.org/0009-0000-4767-6321)

DOI: [10.22056/ijir.2024.04.06](https://doi.org/10.22056/ijir.2024.04.06)

ABSTRACT

BACKGROUND AND OBJECTIVES: The concept of *Takaful* in Islamic jurisprudence has a history as old as the history of Islam, but the use of *Takaful* in the insurance industry and in its literal sense dates back to about a century ago. Since the concept of insurance became popular in Islamic countries, Imamiyyah jurists have theorized about it as one of the relevant emerging issues. Some consider insurance a legitimate independent contract, whereas some believe that, apart from considering the insurance contract as independent or not, it can be ensured by matching the insurance to one of the Islamic contracts. The opinions of this group of jurists have a significant similarity with the term *Takaful*. Based on this, the aim of this article is to extract *Takaful* jurisprudential concepts from the Mahud contracts stated in the insurance *fatwas* of this group of Imamiyyah jurists, considering their similarity with common contracts in *Takaful* operational models.

METHODS: This research is of an applied type and has been carried out in a qualitative method using the library method and document study. The statistical population of this research is jurisprudential and scientific opinions of authorities, jurists, and scholars of Imamiyyah.

FINDINGS: Imami jurists, before abstracting a concept called *Takaful*, provided the Shariah form of insurance with peace contracts, mudharabah and gift in exchange. The same issue has also appeared in *Takaful* raised by Sunnis. In fact, by taking advantage of the mentioned contracts, Shariah *Takaful* funds are also provided. In other words, Imami jurists were theorists of *Takaful* and Sunni jurists were *Takaful* implementers.

CONCLUSION: By extracting the jurisprudential concepts of *Takaful* from the contracts stated in the *Fatwas* of Imamiyyah jurists and comparing them with the typical contracts in the operating models of *Takaful*, it can be said that the existence of contracts such as mutual peace, constitutional gift, partnership, mudharabah, etc. in the opinions and *fatwas* of Imamiyyah insurance jurists is accepted and repeated, and the existence of similarities between Imamiyyah jurists' *fatwas* and *Takaful* models is undeniable. In addition, some jurists, in addition to amending the insurance contract, have considered it permissible to add things such as making a profit to customers for this purpose, which, although this issue is not in accordance with the principles of common insurance, it is in accordance with the principles of *Takaful*.

Based on this, it can be said that since the beginning of the introduction of insurance into Islamic societies, the Imamiyyah scholars have expressed some concepts of *Takaful* in their insurance *fatwas*, but since most of them considered the insurance contract a legitimate independent contract, *Takaful* concepts in this aspect have not been welcomed by the jurists and Insurers.

مقاله علمی

استخراج انگاره‌های فقهی تکافل از فتاوی بیمه‌ای مراجع و فقهای امامیه

فاطمه آزادبخت^{۱*}، مهدی رشکوئیه جدیدی^۲

^۱ گروه مطالعات اسلامی بیمه، پژوهشکده بیمه، تهران، ایران

^۲ گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

چکیده:

پیشینه و اهداف: مفهوم تکافل در فقه اسلامی، پیشینه‌ای به قدمت تاریخ اسلام دارد، اما به کارگیری تکافل در صنعت بیمه و در معنای اصطلاحی آن به حدود یک قرن پیش برمی‌گردد. فقهای امامیه، از زمانی که مفهوم بیمه در کشورهای اسلامی رواج پیدا کرد، درباره آن به‌عنوان یکی از مسائل مستحدثه نظریه‌پردازی کردند. برخی بیمه را یک عقد مستقل مشروع دانسته‌اند و برخی نیز جدای از مستقل دانستن یا ندانستن عقد بیمه، معتقدند که می‌توان با مطابقت دادن بیمه بر یکی از عقود اسلامی وجه شرعی آن را تأمین کرد. نظرات این گروه از فقها، شباهت چشمگیری با تکافل مصطلح دارد. بر این اساس، هدف این مقاله، استخراج انگاره‌های فقهی تکافل از عقود معهود بیان شده در فتاوی بیمه‌ای این گروه از فقهای امامیه با توجه به شباهت آنها با عقود رایج در الگوهای عملیاتی تکافل است.

روش‌شناسی: این پژوهش از نوع کاربردی بوده و به روش توصیفی-تحلیلی، با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مطالعه سندی انجام گرفته است. جامعه آماری این پژوهش نیز فتاوی مراجع و نظرات فقهای امامیه است.

یافته‌ها: برخی از فقهای امامیه، وجه شرعی بیمه را با عقود صلح، مضاربه، هبه معوض و ... تأمین می‌کردند که این عقود، شباهت‌هایی با عقود رایج در الگوهای عملیاتی تکافل دارند.

نتیجه‌گیری: با استخراج انگاره‌های فقهی تکافل از عقود معهود بیان شده در فتاوی فقهای امامیه و مقایسه آنها با عقود رایج در الگوهای عملیاتی تکافل می‌توان گفت که وجود عقودی مانند صلح معوض، هبه مشروطه، شرکت، مضاربه و ... در نظرات و فتاوی بیمه‌ای فقهای امامیه پذیرفته و تکرار شده و وجود شباهت‌هایی میان فتاوی فقهای امامیه و الگوهای تکافلی انکارناپذیر است. همچنین، عده‌ای از فقها علاوه بر اینکه عقد بیمه را تصحیح کرده‌اند، اضافه کردن مواردی مانند سود رساندن به مشتریان را به این منظور جایز دانسته‌اند، که هر چند با اصول بیمه‌ای رایج منطبق نیست، ولی منطبق بر اصول تکافل است.

بر این اساس می‌توان گفت که گویی علمای امامیه از همان ابتدای ورود بیمه به جوامع اسلامی، برخی از انگاره‌های تکافل را در فتاوی بیمه‌ای خود بیان کرده‌اند، اما چون اکثر آنها، عقد بیمه را در قالب عقدی مستقل مشروع می‌دانستند، اقبالی از سوی فقها و بیمه‌گران به این انگاره‌های تکافلی صورت نگرفته است.

اطلاعات مقاله

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۶ دی ۱۴۰۲

تاریخ داوری: ۱۲ اردیبهشت ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش: ۲۱ خرداد ۱۴۰۳

کلمات کلیدی:

انگاره

بیمه

تکافل

فتوی

*نویسنده مسئول:

ایمیل: azadbakht@irc.ac.ir

تلفن: +۹۸۲۱ ۲۲۰۸۴۰۸۴

ORCID: 0009-0000-4767-6321

DOI: 10.22056/ijir.2024.04.06

توجه: مدت زمان بحث و انتقاد برای این مقاله تا ۱ ژوئیه ۲۰۲۴ در وبسایت IJIR در «نمایش مقاله» باز است.

تصحیح می‌کند (Yazdi, 1994).

پس از سید محمد کاظم یزدی، آیت‌الله محمد حسین حلی، در اواخر قرن چهاردهم، بحث بیمه را برای نخستین بار به صورت مسئله فقهی مستقل و استدلالی با نام «التأمین» مفصلاً بررسی و تحلیل کرده است. پس از شیخ محمدحسین، فقهای بزرگی چون سید روح الله خمینی، محمدعلی اراکی، سیدمحمدرضا گلپایگانی، سید ابوالقاسم خوبی و ... از علمای امامیه، بیمه را به عنوان عقد مستقل پذیرفتند. البته علمای امامیه، به رغم پذیرش بیمه به عنوان عقد مستقل، همواره تمایل داشتند که آن را در قالب یکی از عقود معهود پذیرفته شده در اسلام، مثل عقود صلح، هبه، معوض، ضمان و ... نیز برقرار سازند. در این پژوهش برآنیم که به استخراج این عقود و انگاره‌های تکافلی و بیان شباهت آنها با عقود رایج در الگوهای عملیاتی تکافل بپردازیم.

ب) پیشینه پژوهش

به رغم جست‌وجوهای بسیار در زمینه پیشینه پژوهش‌های مرتبط با بیمه و تکافل به زبان فارسی، پژوهش فقهی خاصی مرتبط با موضوع یافت نشده، زیرا اکثر تألیفات فقهی یا در قالب تاریخ‌نگاری و ثبت پیشینه اسلامی بیمه و تکافل بوده‌اند یا فقط به بیان نظرات و دیدگاه‌های موافق و مخالف یا تفصیلی فقهای امامیه و اهل سنت بسنده کرده‌اند.

گفتنی است که در خارج از کشور، تحقیقات فقهی مفصلی (چه در قالب کتاب و چه در قالب مقاله و کنفرانس) در خصوص تکافل انجام شده است، اما اکثر این تحقیقات، ناظر به دیدگاه‌های فقهی اهل سنت بوده و رویکرد فقه شیعی بررسی نشده است. ضمناً با توجه به تفاوت‌های میان پیشینه پژوهی و انگاره پژوهی، می‌توان گفت که هدف این پژوهش، پیشینه پژوهی و کنکاش در تاریخچه فقهی بیمه و تکافل نیست، بلکه با هدف انگاره پژوهی، به دنبال یافتن اندیشه‌ها و استخراج ایده‌های روزنیافته فقهای امامیه است که شباهت‌هایی با نظریه تکافل مصطلح امروزی دارد. بر این اساس می‌توان گفت که برای پژوهش حاضر پیشینه خاصی به دست نیامده است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نوع کاربردی بوده و به روش توصیفی-تحلیلی با استفاده از روش کتابخانه‌ای و مطالعه سندی انجام گرفته است. جامعه آماری این پژوهش نیز نظرات فقهی و علمی مراجع، فقها و اندیشمندان امامیه است. بر این اساس برای تبیین بهتر مفاهیم، ابتدا تعاریفی از واژگان تخصصی مورد استفاده بیان شده و سپس فتاوی و انگاره‌های فقهای امامیه در باب بیمه و تکافل تحلیل و بررسی می‌شود.

تعریف واژگان تخصصی

الف) انگاره: انگاره در لغت از مصدر متعدی «انگاریدن» به معنی تصور کردن، گمان بردن، پنداشتن به کار رفته است (Dehkoda, 1998).

البته با توجه به وجود معانی متعدد، این واژه غالباً برابر با معانی و مفاهیم زیر به کار رفته است:

بیمه، در فقه امامیه، نخستین بار در ایران، در اواخر دوره حکومت قاجار (۱۲۱۰-۱۳۴۴ ه.ق) با استفتای یک تاجر هندی از سید محمدکاظم یزدی (م ۱۳۳۷ ه.ق) در مورد بیمه‌های تجاری مطرح شد؛ که ایشان نیز حکم به عدم جواز معامله بیمه دادند، ولی برای رفع مشکل بازرگانان، عقد صلح مشروط به دفع خسارت را پیشنهاد کردند (Yazdi, 1994).

پس از آن نیز، علما و فقهای بزرگ شیعه در این زمینه فتاوی و انگاره‌های فقهی خود را در قالب پذیرش یا عدم پذیرش مشروعیت بیمه مطرح کرده و برخی نیز قائل به تفصیل شده و به طور مفصل به این مسئله پرداخته‌اند.

با مقایسه فتاوی و عقود شرعی ذکر شده برای مشروعیت قرارداد بیمه از سوی فقهای امامیه با عقود مذکور در الگوهای عملیاتی تکافل مصطلح امروزی از سوی اهل سنت، به شباهت‌هایی برمی‌خوریم که بیانگر این است که گویی علمای امامیه از همان ابتدای ورود بیمه به جوامع اسلامی، انگاره تکافل را مطرح کردند، اما چون اکثر آن‌ها، عقد بیمه را در قالب عقدی مستقل مشروع می‌دانستند، اقبالی از سوی فقها و بیمه‌گران به این انگاره‌های تکافلی نشد.

مروری بر مبانی نظری و پیشینه پژوهش

الف) مبانی نظری

با توجه به دیدگاه و اعتقاد متفکران و فقهای مسلمان بر جهان‌شمولی دین اسلام و پاسخ‌گویی به همه نیازهای بشری می‌توان گفت که یکی از وظایف فقها در عصر غیبت، بررسی مسائل مبتلا به جامعه بشری، به‌ویژه مسائل مستحدث و مورد نیاز مسلمانان و استنباط و استخراج احکام آنها برای استفاده مسلمانان است. یکی از این مسائل مستحدثه، صنعت بیمه است که طی یک قرن اخیر در جامعه مسلمان استقرار یافته است.

با توجه به سیر مواجهه بیمه، نخستین مواجهه جوامع اسلامی با بیمه، در زمان حکومت عثمانی اتفاق افتاده است که ابن عابدین، مفتی حنفیان شام، بیمه دریایی را حرام اعلام کرد (Ebn Abedin, 2003).

بعد از این اتفاق، جهت‌گیری‌های مختلفی از سوی علمای اهل سنت در مورد بیمه اتفاق افتاد، اما اکثر آنها، در اقدامی سلبی، فعالیت بیمه‌های مرسوم را به دلیل وجود شبهه غرر، ربا و قمار، غیرشرعی تلقی کرده و به دنبال آن، طرحی جامع تحت عنوان بیمه‌های تعاونی یا تکافل را مطرح ساختند که مطابق آن، فعالیت‌های بیمه می‌بایست در ذیل چند عقود فقهی مانند مضاربه، وکالت، جعاله یا وقف مندرج می‌شد.

بیمه، در فقه امامیه نیز، نخستین بار در ایران، در اواخر دوره حکومت قاجار (۱۲۱۰-۱۳۴۴ ه.ق) با استفتای یک تاجر هندی از سید محمدکاظم یزدی در مورد بیمه‌های تجاری مطرح شد؛ این پرسش‌ها درباره مشروعیت بیمه حمل‌ونقل دریایی و بیمه عمر و آتش‌سوزی است. ایشان درعین حال که معامله رایج در آن زمان را آن‌گونه که در سؤال مطرح شده، باطل می‌دانند، اما راه‌حل شرعی برای آن بیان می‌کند و معامله بیمه را از راه عقد صلح به شرط خیار

که در کتاب *العین* که قدیمی‌ترین و معتبرترین کتاب لغات عربی است، به معنای «بر عهده گرفتن و ضمانت شیء یا نفس» آمده است (Al-Farahidi, 1988). از نظر اصطلاحی نیز طبق ماحصل تعاریف اصطلاحی که در کتب و محافل علمی مختلف برای بیمه تکافل آمده عبارت است از اینکه: «بیمه تکافل توافقی متقابل است برای اشتراک ریسک بر پایه شریعت اسلامی که دارای سه عنصر و مشخصه اصلی می‌باشد: سرمایه مشترک، مسئولیت مشترک و نفع مشترک» در مباحث فقهی، اتفاق نظری بر مفهوم و ماهیت بیمه تکافل وجود ندارد، برخی علما آن را تبرع براساس مانده دانسته، برخی تبرع براساس هبه را مطرح کرده‌اند و عده‌ای دیگر، تبرع براساس مشارکت و معاوضه تعاونی را به عنوان تعریف بیمه تکافل آورده‌اند (Noori Hamedani, 1994). یعنی تبرعی که در تکافل وجود دارد، به نحو مانده، هبه، یا شرکت، محقق می‌شود. اما مبنا و رکن اصلی بیمه تکافل، تعاون و همیاری میان اعضا است که در تعاریف مختلف بیمه تکافل، لحاظ شده است.

عقود رایج در الگوهای عملیاتی تکافل

هریک از الگوهای تکافل، مشتمل بر برخی از عقود (و ایقاعات) شرعی است که عبارت‌اند از شرکت، وکالت، مضاربه، جعاله، هبه، قرض، وقف، ودیعه و مانند آن. اجتماع چند مورد از این عقود، در یک توافق خاص، موجب می‌شود ماهیت قرارداد بیمه تکافل شکل گیرد. نظر به وجود دو صندوق در ساختار تکافل، دو عقد نیز برای اجرای آن نیاز است. بنابراین عقد تکافل ترکیبی از عقد میان مشارکت‌کنندگان و همچنین عقد جداگانه‌ای میان مشارکت‌کنندگان و شرکت تکافل است (Isayi Tafreshi et al., 2017).

اولین مورد، عقد بین مشارکت‌کنندگان یا متکافلین و صندوق تکافلی است. در عقد اول، مشارکت‌کنندگان براساس قراردادی (عقد مشارکت)، حق اشتراک‌های خود را به صورت اقساطی به صندوق تکافل اهدا می‌کنند. برای این ارتباط مالی، عموماً از عقودی مانند وقف یا تبرع استفاده می‌شود که ماهیت خیرات داشته و به نیت کمک به آسیب‌دیدگان عضو صندوق پرداخت می‌شود. مثلاً الگوی تکافلی پاکستان مبتنی بر وقف است.

عقد دوم نیز بین صندوق تکافلی و متصدی تکافل باید جاری شود. در عقد دوم، مشارکت‌کنندگان به شرکت تکافل در خصوص مدیریت صندوق تکافل نیابت می‌دهند تا در قالب الگوهای توافق‌شده، هم فعالیت پوشش بیمه‌ای و هم فعالیت سرمایه‌گذاری وجوه در بازارهای اسلامی را انجام دهند.

رویه‌ای متداول برای این ارتباط، عقد مضاربه بوده است. در این حالت، بخشی از منابع صندوق تکافلی در قالب عقد مضاربه، برای سرمایه‌گذاری به متصدی تکافل سپرده می‌شود و سهم عمده سود حاصل از این سرمایه‌گذاری، به متصدی تکافل تعلق می‌گیرد تا بتواند از محل آن هزینه‌های مدیریت صندوق تکافلی را پوشش دهد. عقد مضاربه عمدتاً در مالزی استفاده می‌شود، اما به دلیل ناپایداری درآمد حاصل از مضاربه برای متصدی تکافل، استفاده از این الگو در دنیا رو به افول است.

۱. خیال یا محصول قوه خیال

(FaramarzGharamleki and Nasekhian, 2016)

۲. تصور و ایده برابر با واژه Idea

(Shouri, 2007; Cheganizade and Sayfi, 2012)

۳. تصویری کم‌وبیش پایدار با معادل انگلیسی Image؛ این معنا بر پایه «هر چیز ناتمام و نقش ناتمام» در نظر گرفته شده است

(FaramarzGharamleki and Nasekhian, 2016)

۴. تصویر با معادل انگلیسی Image (Safari Gorji, 2014)

۵. طرح، نقشه، مدل و الگوی ذهنی

(FaramarzGharamleki and Nasekhian, 2016)

در مجموع، می‌توان معانی لغوی «تصور»، «تصویر» و «مدل یا الگو» را برای انگاره در نظر گرفت.

«انگاره» در اصطلاح نیز چنین معنا شده است: «صورت خیالی از شیء که در فرایند ذهنی مشخصی چون اسم، به جای آن می‌نشیند و منشأ تاثیر و قدرت نسبت به آن می‌گردد» (FaramarzGharamleki and Nasekhian, 2016).

ب) فتوی: «فتوی» از نظر لغوی کلمه عربی و اسم مصدر از «فتاء» است. معادل این واژه در اوستا و پارسی «وچر» است. «ویچیردن» از کارواژه (فعل)‌های پارسی میانه و به معنای حکم کردن است. در زبان پارسی کنونی نیز معادل «گزیر» به معنای (چاره، علاج) است (Dehkoda, 1998). فتوا در لغت به معنای پاسخ دادن به سؤال آمده است؛ چنان‌که «استفتاء» در لغت در معنای درخواست پاسخ از امری مشکل و مبهم به کار رفته است (Ameli, 2002). فتوا، فرمان فقیه و مفتی است (Safipoori, 2017).

آنچه عالم نویسد در موضوع حکم شرعی یا آنچه فقیه نویسد برای مقلدان خود درباره حکم شرعی موضوعی یا رأی فقیه در حکم شرعی فرعی. جمع این کلمه، فتاوی است (Shartooni, 2013). در مورد معنای اصطلاحی «فتوا» نیز چنین آمده است: «حکمی شرعی که مجتهد آن را به عنوان نظر و رأی خود اظهار می‌کند و عبارت است از خبر دادن از حکم کلی الهی در موضوعات کلی به استناد دلایل چهارگانه در فقه (کتاب، سنت، عقل و اجماع) اعم از آنکه به صورت خبر یا امر القا شود» (Ebrahimzade, 2006). «فتوی» به معنای ابراز رأی و نظر مجتهد درباره حکمی شرعی و اعلان آن برای آگاهی مقلدانش است (Shabkhiz, 2017). به درخواست نظر و رأی فقیه درباره مسئله شرعی، استفتاء گفته می‌شود. به فتوادهنده، «مفتی» و به کسی که فتوا را از او می‌گیرد «مستفتی» گویند (Amid, 2011).

پ) بیمه: بیمه در ساده‌ترین تعریف، روشی است برای انتقال ریسک، ولی طبق ماده یک قانون بیمه چنین تعریف شده است: «بیمه قراردادی است که به موجب آن یک طرف قرارداد تعهد می‌نماید که در ازای پرداخت مبلغی از سوی طرف دیگر، در صورت وقوع یا بروز حادثه، خسارت وارده بر او را جبران کرده یا وجه معینی پرداخت نماید» (Sobat, 2014).

ت) تکافل: تکافل از نظر لغوی برگرفته از ریشه «کفل» است

که با رضایت طرفین محقق می‌شود؛ درحالی‌که اکثر قریب به اتفاق فقهای شیعه برخلاف اهل سنت معتقد به اصالت صلح می‌باشند و آن را در احکام و شرایط، تابع عقدی که در نتیجه با آن یکسان است، نمی‌دانند» (Alimohammadi et al., 2015).

بر این اساس می‌توان گفت که هرچند عقد صلح در الگوهای تکافلی اهل سنت به دلیل نظرات فقهی علمای آن‌ها وجود ندارد، ولی این الگوی پیشنهادی کاظم یزدی، به‌عنوان اولین ایده تکافلی فقهای امامیه قابل توجه و تأمل است و شاید بتوان آن را به‌عنوان یکی از الگوهای عملیاتی تکافل قابل اجرا در ایران پیشنهاد کرد.

- شیخ محمد حسین حلی (ره)

پس از سید محمد کاظم یزدی، آیت‌الله محمد حسین حلی، در اواخر قرن چهاردهم، بحث بیمه را برای نخستین بار به‌صورت یک مسئله فقهی مستقل و استدلالی با نام «التأمین» مفصلاً بررسی و تحلیل کرده است. از نظر شیخ حسین حلی، برای شناخت حکم شرعی عقود مستحدثه مانند عقد بیمه باید به یکی از سه روش زیر، به ترتیب اولویت تمسک جست:

۱. عرضه عقود مستحدثه بر معاملات شرعی معهود

۲. تطبیق عقود مستحدثه بر قواعد عمومی معاملات (أوفوا بالعقود و ...)

۳. تمسک بر اصول عملیه

ایشان عقد بیمه را با عقودی همچون عقد ضمان، عقود صلح و هبه معوض به شرط تحمل خسارت، تطبیق داده و بیان می‌دارد که تطبیق عقد بیمه با عقد ضمان دارای اشکالاتی است، ولی پذیرش و صحت عقد بیمه در قالب عقود صلح و هبه معوض با شرط تحمل خسارت بدون اشکال است (Bahr Al-Oluom, 1994).

در مورد عقود بیان‌شده در فتاوی بیمه‌ای شیخ حسین حلی می‌توان گفت که، ایده عقد هبه معوض می‌تواند مشابه عقد هبه معوض در الگوهای عملیاتی تکافل رایج باشد، ولی با توجه به جایز بودن این عقد ممکن است با اختلافاتی با شرایط لزوم در بیمه و تکافل مواجه شویم. بنابراین اجرایی کردن این انگاره تکافلی مستلزم بحث مفصل فقهی است. در مورد عقد صلح، در قسمت فتاوی مرحوم کاظم یزدی توضیحات داده شد. در مورد ایده ضمان نیز باید گفت که به دلیل وجود اختلاف نظرات فقهی و شرعی میان فقهای اهل سنت، این ایده در الگوهای عملیاتی رایج وجود ندارد و برای اجرایی کردن این انگاره فقهی امامیه مانند انگاره هبه معوض، بحث فقهی مفصلی لازم است که در این مجال نمی‌گنجد.

- سید روح الله الموسوی الخمینی (ره)

توضیح المسائل امام خمینی دارای ملحقاتی است که برخی از مسائل مستحدثه در آن آمده است. ایشان پس از تبعید به ترکیه و سپس نجف اشرف، برخی مسائل مستحدثه بانکی همانند ودیعه‌گذاری نزد بانک‌های داخلی و خارجی، انواع عملیات بانکی، حواله، صدور چک و سفته و انواع بیمه و احکام آن را مطرح کرده

الگوی دیگر، الگوی وکاله است که در آن، عقد بین متصدی تکافل و صندوق تکافل، عقد وکاله بوده و متصدی در ازای مدیریت صندوق، حق الوکاله دریافت می‌کند.

در کنار این دو الگوی اصلی، الگوهای ترکیبی نیز وجود دارند که از نزدیک کردن الگوهای یادشده با چارچوب‌های بیمه متعارف نشئت می‌گیرند و به مدل‌های وکاله ترکیبی و مضاربه ترکیبی معروف‌اند (Elahi, 2020).

تحلیل فتاوی بیمه‌ای و استخراج انگاره‌های تکافلی فقهای امامیه

طبق نظر بسیاری از فقهای امامیه، براساس برخی از مبانی می‌توان با استناد به عموماً و ادله صحت عقود و معاملات (أوفوا بالعقود)، تمامی عقود مستحدثه و مستقل را که مانع شرعی ندارند، جایز دانست؛ مانند عقد بیمه که به‌عنوان عقدی مستقل دارای مشروعیت است. اما برخی از فقها، معتقدند که مطابق برخی مبانی دیگر، ادله صحت عقود، شامل عقود مستحدثه، از جمله عقد بیمه نمی‌شود و عقود و معاملات، متوقف بر بیان شارع هستند و هیچ کس حق ندارد از پیش خود، عقدی را ابداع کند (Jamalizadeh, 2001). برخی از فقهای امامیه نیز جدای از پذیرش مشروعیت عقد بیمه به‌عنوان عقدی مستقل، مشروعیت بیمه را براساس برخی از عقود معین مانند صلح، هبه معوض، ضمان و ... پذیرفته‌اند که فتاوی این گروه مشتمل بر انگاره تکافلی بوده و با عقود رایج در الگوهای عملیاتی تکافل دارای شباهت‌هایی هستند که در این قسمت به بررسی فتاوی این گروه خواهیم پرداخت.

- سید محمد کاظم طباطبایی یزدی (ره)

همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، بیمه، در فقه امامیه نخستین بار، با استفتای یک تاجر هندی از سید محمدکاظم یزدی در خصوص بیمه‌های تجاری مطرح شد؛ فتاوی ایشان در کتابی با عنوان سؤال و جواب به قلم سید مصطفی محقق داماد، در قسمت احکام عقود فاسد در ذیل سؤال ۳۱۳ و ۳۱۳ که درباره مشروعیت بیمه حمل و نقل دریایی و بیمه عمر و آتش‌سوزی است، آورده شده است. ایشان درعین حال که معامله رایج در آن زمان را آن‌گونه که در سؤال مطرح شده، باطل می‌داند، اما راه حل شرعی برای آن بیان می‌کند و معامله بیمه را از راه عقد صلح به شرط خیار تصحیح می‌کند. این راه حل، که صلح به شرط خیار فسخ نامیده می‌شود، از لحاظ فقهی، مطابق موازین و قواعد است، اما با توجه به واقعیت معامله بیمه، که امروزه رواج دارد، عقد صلح به شرط خیار بر معامله بیمه منطبق نیست. از این رو فقیهان پس از ایشان، راه حل وی (صلح به شرط خیارفسخ) را نپسندیده‌اند و راه‌های دیگری را برای تصحیح عقد بیمه در پیش گرفته‌اند (Jamalizadeh, 2001). البته ایشان با پیشنهاد جایگزین کردن عقد صلح به‌جای عقد بیمه، ایده الگوی صلح و اولین انگاره تکافلی در فقه شیعه را مطرح کردند. این الگو در میان الگوهای عملیاتی تکافل رایج در میان اهل سنت وجود ندارد، زیرا مذاهب اهل سنت بر این نظرند که: «صلح عقدی است برای رفع منازعه

علمی نمی‌تواند رشته فراگیر بیمه‌ای باشد، درحالی‌که در تکافل، قید خاصی مثل بیمه متقابل وجود ندارد و شاید بتوان گفت که منظور ایشان از «بیمه به‌نحو متقابل» در این مسئله اشاره‌ای به «تکافل» است. علاوه‌براین، بیان «مؤسسه و سرمایه مشترک» نیز می‌تواند بیانگر مؤسسه تکافل و صندوق مشترکی باشد که در حال حاضر در مؤسسات تکافل وجود دارد.

در مورد بیان عقد مشارکت نیز، که تنها ایشان از بین فقهای امامیه به آن اشاره کرده‌اند، می‌توان گفت که این ایده با همان عقد اول میان مشارکت‌کنندگان که در الگوهای عملیاتی رایج تکافل وجود دارد مشابهت دارد. توضیحات ایشان در مورد عقد ضمان نیز بسیاری از مشکلات استفاده از این عقد در الگوی تکافلی را رفع می‌کند. بیان عقد مضاربه نیز انگاره تکافلی دیگری است که می‌تواند مشابه با عقد مضاربه رایج در الگوی تکافل باشد. اشاره به لازم و جایز بودن عقود نیز نشان‌دهنده میزان توجه ایشان به عقود مورد استفاده در این مسئله است.

- شیخ مرتضی مطهری

شهید مطهری در کتاب *مسئله ربا و بانک: به ضمیمه مسئله بیمه*، مبحثی را تحت عنوان مسئله بیمه آغاز می‌کند. ایشان اظهار می‌کند که علمای اسلامی درصدد بودند که عقد بیمه را داخل یکی از عقود معهود کنند، در نتیجه نزدیک‌ترین عقدی که به بیمه یافتند، عقد ضمان بود. در باب ضمانت، معروف‌ترین ضمان، ضمان دین است که شخصی در برابر قرض دیگری ضامن می‌شود؛ البته این مسئله در فقه امامیه و اهل عامه مقداری اختلافی است. در فقه اهل سنت، منظور از ضمان، ضم ذمه به ذمه است، یعنی دائن یا طلبکار بعد از استقرار عقد می‌تواند به هر دو مراجعه کند؛ از نظر فقه شیعه، ضمان اهل سنت باطل است و این مسئله بین علمای امامیه اجماعی است. در فقه امامیه، منظور از ضمان انتقال ذمه است. ضمان تا جایی که مربوط به دین است، هیچ ارتباطی با بیمه ندارد، اما ضمان‌های دیگری مانند ضمان عین مغضوبه کاملاً شبیه بیمه است. به این ترتیب که شخصی ضامن عینی که از شما غصب شده است می‌شود؛ اما طبق اظهارات شهید مطهری، صحت ضمان عین مغضوبه، مسئله‌ای اختلافی است. ایشان در ادامه، مسئله ضمان عین، را مطرح کرده و گفته‌اند: «اگر بپذیریم که ضمان عین و گرفتن عوض در ضمان درست باشد، در این صورت، بیمه نوعی ضمان می‌گردد». این ادعای شهید مطهری در بیمه‌های اشیاء می‌تواند کاملاً صادق باشد، یعنی درحالی‌که مال شما در اختیار و ید شماست، شخصی ضامن تلف و خسارت مال شما می‌شود و در ازای آن پولی هم دریافت می‌کند. شهید مطهری برای این مسئله، مثال‌های دیگری مانند ضمان عیب (درک) و ضمان سرقت نیز آورده است (Motahari, 2001).

شهید مطهری نیز همانند شیخ حلی و امام خمینی ایده عقد ضمان را مطرح کرده و به‌طور مفصل شرح داده است و به این نتیجه رسیده است که عقد ضمان قابل تطبیق بر عقد بیمه نیست، لذا همان‌گونه که بیان شد استخراج عقد ضمان به‌عنوان انگاره تکافلی مانند برخی دیگر از انگاره‌های تکافلی نیازمند پژوهش فقهی مستقل است.

است (Mosavi Khomeyni, 2000) و درباره موضوعاتی چون بیمه اجباری، استفاده از دفترچه بیمه درمانی دیگران و مطالبه حق بیمه از کارفرما، از ایشان استفتا شده است (Mosavi Khomeyni, 1993). امام خمینی (ره) در مسئله ۷ و ۸ مسائل مستحدثه کتاب *تحریرالوسیله*، ذیل بحث بیمه چنین آورده است:

مسئله ۷- «ظاهر آن است که بیمه به‌نحو متقابل صحیح است و آن به این صورت است که گروهی توافق می‌کنند که مؤسسه‌ای به وجود بیاورند که در آن سرمایه مشترکی جهت جبران خسارتی که بر یکی از آن‌ها وارد می‌شود باشد؛ و این هم بنا بر ظاهر صحیح است. و این نیز معامله مستقلی است که مرجع آن التزام به جبران خسارت از مال مشترک در مقابل جبران فلان خسارت می‌باشد و ممکن است این عقد به‌طور عقد ضمان واقع شود؛ به اینکه هریک از آنان خسارت شراکیش را به نسبت، در مقابل ضمانت دیگری ضمانت نماید، البته ادای آن از مال مشترک می‌باشد. لیکن اظهر در آن، التزام به جبران خسارت است، در مقابل جبران به نسبت مال مشترک آن‌ها از این مال و این عقد لازم است و احتمال دارد عقد شرکتی باشد که هریک از آنان در ضمن عقد، خسارت هریک از شرکا را ملتزم شده است و در این صورت، عقد جایز می‌باشد، نه لازم».

مسئله ۸- «ظاهر آن است که بیمه مختلط (همراه) با اشتراک در سودی که برای شرکت از استفاده تجارت _ با مبالغ جمع‌شده از مشترکین _ حاصل شده، صحیح می‌باشد؛ خواه بیمه بر حیات باشد _ به اینکه مبلغ بیمه وقت وفات مورد بیمه، یا وقت انتهای مدت بیمه، پرداخت شود و بیمه‌کننده طبق قرارداد، حق اشتراک در سود داشته باشد پس سهم هر یک از سود، به مبلغ بیمه اضافه می‌شود _ یا بیمه بر جبران خسارت باشد با اشتراک در سود، همان‌طوری که ذکر شد. بنابراین معامله مذکور، شرکت عقدی است با شرط یا شرایط مجاز. و اگر از بعضی کار و از بعضی از آن‌ها نقود باشد و قرارشان مانند مضاربه باشد نیز نزد من صحیح است؛ زیرا لازم نیست آنچه که در مضاربه پرداخت می‌شود طلا و نقره مسکوک باشد، بلکه آنچه که معتبر است این است که از نقود _ در مقابل کالا _ باشد. و این عقد لازم است در صورتی که به مضاربه برنگردد و اگر عقد مضاربه‌ای است که در ضمن آن بیمه باشد، پس از دو طرف جایز است» (Mosavi Khomeyni, 2000).

امام خمینی (ره) به‌رغم اینکه در کتاب‌هایی مانند *تحریرالوسیله*، *استفتائات* و *توضیح المسائل* مشروعیت بیمه را به‌عنوان عقدی مستقل پذیرفته است، اما شاید بتوان ادعا کرد که ایشان علاوه‌بر ایده‌هایی که سایر فقهای امامیه در مورد تطابق عقد بیمه با عقود معهود داشته‌اند، نظرات جدید و متفاوتی مطرح کرده است. اشاراتی که ایشان به مسئله تشکیل مؤسسه و سرمایه مشترک و ضمان دارند، نشان از این دارد که انگاره تکافل در نظرات ایشان چقدر ملموس و مشهود است. به‌طور مثال، ایشان در بیانات خود از عبارت «بیمه به‌نحو متقابل»، استفاده می‌کنند نه «بیمه متقابل» که نشان می‌دهد، منظور و ایده ایشان بیمه متقابل نیست، چراکه بیمه متقابل محدود به جغرافیای خاص و مشاغل خاص است و طبق تعاریف و گزارش‌های

-آیت الله سید ابوالقاسم خویی (ره)

آیت الله سید ابوالقاسم خویی (ره) در کتاب *منهاج الصالحین*، بعد از تعریف قرارداد بیمه، ارکان، شرایط و انواع آن را گفته، سپس بیان می‌کند که در صحت عقد بیمه شکی ندارند و آن را به منزله یک عقد مستقل و صحیح می‌دانند، لکن در مورد جواز و لزوم عقد بیمه اظهار می‌کنند که عقد بیمه جایز است و انواع بیمه را می‌توانیم به منزله هبه معوضه منعقد کنیم، به این ترتیب که بیمه‌شونده متعهد شود تا مبلغ معینی از مال را به‌عنوان قسط و حق بیمه به بیمه‌گذار هبه کند و ضمن عقد، شرط شود که در صورت وقوع حادثه معینی که در متن قرارداد می‌آید، خسارت وارده را بیمه‌گذار جبران کند و وفای به این شرط بر بیمه‌گذار واجب است. به همین دلیل تمامی اقسام قرارداد بیمه صحیح است (Khouyi, 1989).

با توجه به جایز دانستن عقد بیمه از سوی آیت الله خویی و تطبیق آن با هبه معوض که از عقود جایز است شاید بتوان گفت که بهترین همخوانی با الگوی تکافلی منطبق با هبه معوض را دارد. اما اجرای آن به دلیل جایز بودن دارای همان اشکالاتی است که بیان شد.

-نظرات و فتاوی دیگر فقها

با بررسی نظرات و فتاوی دیگر فقها می‌توان گفت که بعد از دیدگاه و فتاوی امام خمینی (ره) در مورد مشروعیت عقد بیمه به‌عنوان عقد مستقل یا در قالب برخی عقود معهود، تقریباً اکثر علمای امامیه، عقد بیمه را عقدی مستقل دانسته‌اند؛ اما در میان فتاوی آنها نیز گاه گزاره‌هایی مشابه با عقود الگوهای تکافل مشاهده می‌شود که به‌طور مجمل بیان خواهند شد.

مراجع عظام ناصر مکارم شیرازی، سید محمد حسینی شیرازی، محمد فاضل لنکرانی، سیدعلی حسینی سیستانی، عباس محفوظی و محمد اسحاق فیاض عقد بیمه را تنها به‌عنوان یک عقد مستقل و صحیح پذیرفته‌اند (Makarem Shirazi, 2009; Mahfoozi, 2010; Fazel Lankarani, 2004; Hoseyni Shirazi, 2001; Hoseyni Sistani, 2014).

- آیت‌الله مظاهری و آیت الله دوزدوزانی تبریزی ضمن اینکه بیمه را از عقود لازم و صحیح می‌دانند، اما شکل‌گیری عقد بیمه تحت عنوان شرکت را هم تأیید می‌کنند (Mazahehi, 2008; Doozdoozani Tabrizi, 2016).

- آیت‌الله جواد تبریزی، عقد بیمه را در قالب «هبه مشروطه» صحیح می‌داند (Tabrizi, 2003).

- آیت الله علوی گرگانی، بیمه را به‌عنوان یک عقد مستقل پذیرفته‌اند، بلکه عقد بیمه را در قالب هبه معوضه تصحیح می‌کنند (Alavi Gorgani, 2007).

- آیت الله وحید خراسانی، انعقاد بیمه را تحت عنوان صلح یا هبه به شرط تحمل خسارت صحیح دانسته و بعضی از انواع خیارات را برای آن در نظر می‌گیرد (Vahid Khorasani, 2012).

- آیت الله صافی، آیت الله نوری همدانی و آیت الله موسوی اردبیلی هم علی‌رغم اینکه بیمه را یک عقد مستقل و صحیح می‌دانند، اما اجرای آن را به شکل صلح نیز جایز می‌دانند (Ardabili, 2009; Noori Hamedani, 1994; Safi Golpayegani, 2007).

- آیت الله سیدصادق روحانی، بیمه را عقدی مستقل می‌داند، ولی انعقاد بیمه تحت عناوینی مانند ضمان، صلح و هبه را هم صحیح می‌داند (Rohani, 2003).

- از نظر آیت‌الله موسوی بجنوردی عقد بیمه، نوعی از عقد ضمان است (Moosavi Bojnoordi and Ahamadzadeh, 2014).

دسته‌بندی فتاوی بیمه‌ای فقهای امامیه

در این بخش تحلیل فتاوی بیمه‌ای و استخراج انگاره‌های تکافلی فقهای امامیه صورت گرفته در قسمت قبل به شکل مجمل در قالب جداول جداگانه دسته‌بندی و ارائه می‌شود.

جمع‌بندی و پیشنهادها

با توجه به سیر مواجهه بیمه، اولین مواجهه جوامع اسلامی با بیمه، در زمان حکومت عثمانی اتفاق افتاده است که ابن عابدین، مفتی حنفیان شام، بیمه دریایی را حرام اعلام کرد. بعد از این اتفاق، جهت‌گیری‌های مختلفی از سوی علمای اهل سنت در مورد بیمه اتفاق افتاد، اما اکثر آنها، در اقدامی سلبی، فعالیت بیمه‌های مرسوم را به دلیل وجود شبهه غرر، ربا و قمار، غیرشرعی تلقی کردند و به دنبال آن، طرحی جامع با عنوان بیمه‌های تعاونی یا تکافل را مطرح ساختند که هر یک از الگوهای عملیاتی تکافل، مشتمل بر برخی از عقود (و ایقاعات) شرعی است که عبارت‌اند از شرکت، وکالت، مضاربه، جعاله، هبه، قرض، وقف، ودیعه و مانند آن. اجتماع چند مورد از این عقود، در یک توافق خاص، موجب

جدول ۱. اسامی و نظرات فقهایی که مشروعیت عقد بیمه را تنها به‌عنوان عقد مستقل پذیرفته‌اند

Table 1. The names and opinions of the jurists who accepted the legitimacy of the insurance contract only as an independent contract

ردیف	اسامی فقیهان	تلخیص نظرات و فتاوی فقیهان
۱	آیت الله ناصر مکارم شیرازی	عقد بیمه مستقل و صحیح است.
۲	آیت الله سید محمد حسینی شیرازی	
۳	آیت الله محمد فاضل لنکرانی	
۴	آیت الله عباس محفوظی	
۵	آیت الله محمد اسحاق فیاض	
۶	آیت الله سیدعلی حسینی سیستانی	

جدول ۲. اسامی و نظرات فقهای که علاوه بر پذیرش بیمه به عنوان عقد مستقل، اجرای آن در قالب عقود معهود را نیز صحیح می‌دانند.
Table 2. Names and opinions of the jurists who, in addition to accepting insurance as an independent contract, consider its implementation in the form of formal contracts to be correct.

ردیف	اسامی فقیهان	تلخیص نظرات و فتاوی فقیهان
۱	شیخ محمدحسین حلی	انعقاد بیمه به عنوان عقد مستقل یا ذیل عناوین صلح و هبه اشکالی ندارد.
۲	آیت الله حسین وحید خراسانی	انعقاد بیمه تحت عنوان صلح یا هبه به شرط تحمل خسارت صحیح است و بعضی خیاران نیز در آن جاری است.
۳	آیت الله سید ابوالقاسم خویی	عقد بیمه مستقل و صحیح است، لکن می‌توان عقد بیمه را تحت عنوان هبه معوضه منعقد کرد.
۴	امام خمینی (ره)	عقد بیمه مستقل و صحیح است، همچنین شاید بتوان عقد بیمه را تحت عنوان شرکت یا ضمان منعقد کرد.
۵	آیت الله صافی گلپایگانی	انعقاد عقد بیمه به طور مستقل یا تحت عنوان صلح بلاشکال است.
۶	آیت الله حسین نوری همدانی	عقد بیمه را می‌توان به شکل مستقل یا ذیل عنوان صلح منعقد کرد.
۷	آیت الله سید عبدالکریم موسوی اردبیلی	عقد بیمه عقدی صحیح و مستقل است و همچنین جایز است که تحت عنوان صلح منعقد گردد.
۸	آیت الله مرتضی مطهری	عقد بیمه، عقدی مستقل و صحیح است. همچنین می‌توان تحت عناوین ضمان و صلح و هبه نیز منعقد شود، اما بیمه عمر حرام است.
۹	آیت الله سید محمدصادق روحانی	انعقاد بیمه تحت عناوینی مانند ضمان، صلح و هبه هم صحیح است.
۱۰	آیت الله حسین مطهری	عقد بیمه، لازم و صحیح است و انعقاد آن تحت عنوان شرکت نیز بلامانع است.
۱۱	آیت الله میرزا یدالله دوزدوزانی	عقد بیمه، لازم و صحیح است و می‌توان آن را تحت عنوان شرکت نیز منعقد کرد.

تبریزی

جدول ۳. اسامی و نظرات فقهای که بیمه را به عنوان عقد مستقل نپذیرفته‌اند و فقط اجرای آن را در قالب عقود معهود صحیح می‌دانند.
Table 3. The names and opinions of jurists who have not accepted insurance as an independent contract and consider only its implementation in the form of binding contracts to be correct.

ردیف	اسامی فقیهان	نظرات و فتاوی فقیهان
۱	سید محمدکاظم طباطبایی یزدی	عقد بیمه اشکال شرعی دارد، تحت عنوان صلح می‌توان از آن استفاده کرد.
۲	آیت الله جواد تبریزی	عقد بیمه را می‌توان تحت عنوان هبه مشروطه برقرار کرد.
۳	آیت الله سید محمد موسوی بجنوردی	عقد بیمه نوعی از همان عقد ضمان است.

می‌شود ماهیت قرارداد بیمه تکافل، شکل گیرد. و اما در فقه امامیه، سیدمحمدکاظم یزدی (ره)، نخستین فقیهی است که از راه تطبیق بیمه بر عقد صلح، به مشروعیت آن فتوا داده است؛ پس از وی نیز، فقیه بزرگ امامیه، شیخ حسین حلی، در محاضرات خود به طور مفصل به بحث بیمه و احکام آن پرداخته‌اند؛ پس از ایشان، فقهای بزرگی چون امام خمینی، محمدعلی اراکی، سیدمحمدرضا گلپایگانی، سید ابوالقاسم خویی و ... از علمای امامیه، مشروعیت بیمه را به عنوان عقدی مستقل پذیرفتند. البته علمای امامیه، به رغم پذیرش بیمه به عنوان عقد مستقل، همواره تمایل داشتند که مشروعیت آن را در قالب یکی از عقود معهود مانند صلح، هبه معوض، مشارکت، مضاربه، ضمان و ... برقرار سازند. در این مقاله با هدف استخراج عقود و انگاره‌های تکافلی از فتاوی بیمه‌ای فقهای امامیه به بررسی فتاوی و عقود شرعی ذکرشده برای مشروعیت قرارداد بیمه از سوی فقهای امامیه و مقایسه با عقود مذکور در الگوهای عملیاتی تکافل مصطلح امروزی از سوی اهل سنت پرداختیم، که به طور خلاصه می‌توان گفت که الگوهای از تکافل

مانند صلح معوض، هبه مشروطه، شرکت، مضاربه و ... در نظرات و فتاوی بیمه‌ای فقهای امامیه مورد پذیرش و تکرار است و وجود شباهت‌هایی میان فتاوی فقهای امامیه و الگوهای تکافلی انکارناپذیر است. علاوه بر این، عده‌ای از فقها علاوه بر اینکه عقد بیمه را تصحیح کرده‌اند، اضافه کردن مواردی مانند سود رساندن به مشتریان را به این منظور جایز دانسته‌اند، که این مسئله هرچند با اصول بیمه‌ای رایج منطبق نیست، ولی منطبق بر اصول تکافل است. بر این اساس می‌توان گفت که گویی علمای امامیه از همان ابتدای ورود بیمه به جوامع اسلامی، برخی انگاره‌های تکافل را در فتاوی بیمه‌ای خود بیان کرده‌اند، اما چون اکثر آن‌ها، عقد بیمه را در قالب عقدی مستقل مشروع می‌دانستند، اقبالی از سوی فقها و بیمه‌گران به این انگاره‌های تکافلی صورت نگرفته است. شاید عده‌ای اشکال کنند که این نظرات بر تمامی الگوهای عملیاتی تکافل منطبق نیست و شامل الگوهایی مانند وکالت، وقف و ... نمی‌شوند. در پاسخ باید گفت که اولاً، هدف این مقاله تنها استخراج انگاره‌های تکافلی فقهای امامیه و مقایسه با الگوهای رایج

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌دارند که در خصوص انتشار این مقاله تضاد منافع وجود ندارد. علاوه بر این، موضوعات اخلاقی شامل سرقت ادبی، رضایت آگاهانه، سوءرفتار، جعل داده‌ها، انتشار و ارسال مجدد و مکرر از سوی نویسندگان رعایت شده است.

دسترسی آزاد

کپی‌رایت نویسنده (ها) ©2024: این مقاله تحت مجوز بین‌المللی Creative Commons Attribution 4.0 اجازه استفاده، اشتراک‌گذاری، اقتباس، توزیع و تکثیر را در هر رسانه یا قالبی مشروط بر درج نحوه دقیق دسترسی به مجوز CC و منوط به ذکر تغییرات احتمالی در مقاله می‌داند. لذا به استناد مجوز یادشده، درج هرگونه تغییرات در تصاویر، منابع و ارجاعات یا سایر مطالب از اشخاص ثالث در این مقاله باید در این مجوز گنجانده شود، مگر اینکه در راستای اعتبار مقاله به اشکال دیگری مشخص شده باشد. در صورت درج نکردن مطالب یادشده و یا استفاده‌ای فراتر از مجوز بالا، نویسنده ملزم به دریافت مجوز حق نسخه‌برداری از شخص ثالث است.

به منظور مشاهده مجوز بین‌المللی Creative Commons Attribution 4.0 به نشانی زیر مراجعه شود:
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

یادداشت ناشر

ناشر نشریه پژوهشنامه بیمه با توجه به مرزهای حقوقی در نقشه‌های منتشر شده بی‌طرف باقی می‌ماند.

منابع

- Alavi Gorgani, S.M.A., (2007). Tozih Al-Masael. Alavi Gorgani office. [In Persian]
- Alimohammadi, T.; Zargoosh Nasab, A.; Hasanpoorn, R., (2015). A comparative study of the nature of the peace contract from the point of view of the jurists of the Khamsa religions. The first comprehensive international law congress. [In Persian]
- Ameli, Z., (2002). Maslek Al-Afham ela Tanghieh Sharaye Al-Islam. Qom: Islamic Education Institute.
- Amid, H., (2011). Amid dictionary. Agah. [In Persian]
- Ardabili, S.M., (2009). Tozih Al-Masael. Nejat. [In Persian]
- Bahr Al-Oluom, E., (1994). Bohouth Fiqhiea men Mohazarat Sheykh Hoseyn Helli. Al-Menar.
- Cheganizade, Q.; Sayfi, Y., (2012). The capacity of the international model in the production of soft power. Foreign. Relat., 4(3): 203-242 (40 Pages). [In Persian]
- Dehkhoda, A., (1998). Dehkhoda dictionary. Tehran University. [In Persian]
- Doozdoozani Tabrizi, Y., (2016). Tozih Al-Masael. Hamraze Ghalam. [In Persian]
- Ebn Abedin, M.A., (2003). Al-Rad o Al-Mohtar Ala Al-Dorre Al-Mokhtar. Dar Alam Al-Kotob.
- Ebrahimzade, A., (2006). Hakemiat e Dini. Zamzam الهدایت.

تکافلی است، نه انطباق با تمامی آنها؛ ثانیاً، برخی الگوهای عملیاتی رایج تکافل، نه تنها منطبق با فقه شیعه نیست، بلکه حتی میان فرق مختلف اهل سنت نیز دارای اختلافات فقهی است، به طوری که تمامی الگوهای عملیاتی رایج مورد پذیرش همه فرق اسلامی و همه کشورهای نیست و ممکن است هر کشوری از الگویی خاص که منطبق با نظرات فقهای آن‌ها است تبعیت کند، مثلاً در کشور مالزی بیشتر الگوی مضاربه یا وکالت استفاده می‌شود، در حالی که در پاکستان از الگوی وقف استفاده می‌شود. در ایران نیز برخی از این الگوهای تکافلی مانند وقف یا وکالت به دلیل عدم انطباق با فقه امامیه یا وجود مشکلاتی مانند جایز بودن قابلیت اجرایی نداشته یا نیازمند اصلاحاتی است و حتی ممکن است لازم باشد که از همین انگاره‌های تکافلی موجود در فتاوی فقهای امامیه مانند صلح یا هبه معوض در الگوهای تکافلی پیشنهادی ایران استفاده کنیم؛ اما چون بررسی فقهی این انگاره‌ها در این مجال نمی‌گنجد، پیشنهاد می‌شود که در پژوهشی مستقل به این مسئله پرداخته شود.

مشارکت نویسندگان

مهدی رشکونیه جدیدی: جمع‌آوری مطالعات مرتبط، مروری بر ادبیات پژوهش، فاطمه آزادبخت: کنترل چهارچوب تدوین و استانداردهای پژوهشی، نتیجه‌گیری، روش‌شناسی.

تشکر و قدردانی

از همه کسانی که در این مسیر ما را یاری نمودند، سپاس و تشکر خود را اعلام می‌داریم، همچنین از پژوهشکده بیمه که امکان پژوهش در این حوزه را برای ما به وجود آورده است، کمال قدردانی خود را ابراز می‌کنیم.

- [In Persian]
- Elahi, M., (2020). Legal and jurisprudential analysis of waqf and proxy contracts of takaful system in Malaysia and Iran. Interdiscip. Legal. Res. Q., 1(3): 16-31 (16 Pages). [In Persian]
- Al-Farahidi, Kh., (1988). Kitab Al-Ayn. Hejrat.
- Faramarz Gharamleki, A.; Nasekhian, A., (2016). The power of the image. Majnoon. [In Persian]
- Fazel Lankarani, M., (2004). Jame Al-Masael. Amir Al-elm. [In Persian]
- Hoseyni Shirazi, S.M., (2001). Tozih Al-Masael. Taban. [In Persian]
- Hoseyni Sistani, S.A., (2014). Tozih Al-Masael. Sistani office. [In Persian]
- Isayi Tafreshi, M.; Kazemi, A.; Elahi, M., (2017). Patterns and nature of takaful in Imamiyyah and popular jurisprudence. ., 8(15): 51-72 (22 Pages). [In Persian]
- Jamalzadeh, A., (2001). Jurisprudential review of the insurance contract. Bustan Qom. [In Persian]
- Khoyi, S.A., (1989). Menhaj Al-Salehin. Madinah Al-Elm. [In Persian]
- Mahfooz, A., (2010). Tozih Al-Masael. Noor Al-Noor. [In Persian]

- Makarem Shirazi, N., (2009). Tozih Al-Masael. Payam edalat. [In Persian]
- Mazaheri, H., (2008). Tozih Al-Masael. Al-Zahra institute. [In Persian]
- Moosavi Bojnoordi, M.K.; Ahamadzadeh, A., (2014). Aghde Zaman. Majd. [In Persian]
- Mosavi Khomeyni, S.R., (1993). Esteftaat. Entesharat eslami office. [In Persian]
- Mosavi Khomeyni, S.R., (2000). Tahrir Al-Vasile. Imam Khomeini's writing and publishing institute.
- Motahari, M., (2001). Usury and bank issue. Sadra. [In Persian]
- Noori Hamedani, H., (1994). Tozih Al-Masael. Mahdi Qolami. [In Persian]
- Rohani, S.M.S., (2003). Fiqh Al-Sadegh. Rohani office. [In Persian]
- Safari Gorji, A., (2014). Master's Thesis: Genealogy of the Concept of Islamic Government in Iran in the 20s. Tehran: University of Tehran, Faculty of Law and Political Sciences. [In Persian]
- Safi Golpayegani, L., (2007). Tozih Al-Masael. Safi Golpayegani office. [In Persian]
- Safipoori, A., (2017). Montaha al-Erab Fi Loqate Al-Arab. Omid Majd. [In Persian]
- Shabkhiz, M.R., (2017). Farhangnameh Osoul Fiqh. Ketab Ava. [In Persian]
- Shartooni, S., (2013). Aqrab Al-Mavared fi Fosah Al-Arabiah va Al-Shavared. Osveh.
- Shouri, M., (2007). Concepts that shape Russian identity. Strategy., 15(1): 147-161 (15 Pages). [In Persian]
- Sobat, G., (2014). The complete set of rules and regulations of the insurance industry, Tehran: IRC. [In Persian]
- Tabrizi, J., (2003). Tozih Al-Masael. Hejrat. [In Persian]
- Vahid Khorasani, H., (2012). Tozih Al-Masael. Imam Bagher School. [In Persian]
- Yazdi, S.M.K., (1994). Question and Answer. Islamic sciences publishing center.

بیوستها

الوجه الشرعی له أن یصالح ماله لصاحب البیمة بالقيمة المعینة و یشترط علیه أن یشترط له خيار الفسخ إذا أعطی مائة درهم إلى زمان معین، و حینئذ فإن تلف المال فله القيمة، و إن سلم یسلم إلیه مائة درهم و یفسخ المعاملة، هذا و یجوز أن یتصرف فی المال الذی یأخذه صاحب البیمة علی فرض التلف من جهة رضاه بذلك و لو مع فساد المعاملة، كما أنه أيضا یعطیه المائة درهم برضاء و لو مع فساد المعاملة فی صورة السلامة، هذا و لو كان صاحب البیمة من الکفار الحربیین فالأمر سهل، لأن ماله فیء للمسلمین، و لو كانت المعاملة فاسدة.

۴. سؤال: ما قولکم فی بعض أناس یضمنون أعمارهم عن الموت مثلا بحط عمره عن عشرة آلاف روبيه إلى سنة، و یسلم مثلا مائة روبيه، فإن مات یسلم الضامن العشرة آلاف إلی ورثته؟ و كذلك سلامة البیوت عن الحریق و أمثاله، أفدنا بالجواب و لك الأجر.

جواب: هذه المعاملة أيضا فاسدة و لیست بشرعیة نعم یجوز التصرف فی المال المأخوذ علی فرض الموت من طرف رضا صاحبه بالتصرف فیه و لو مع فساد المعاملة و بالجملة المعاملة المذكورة لیس لها جهة شرعیة بل محرمة أيضا إن كان بقصد المشروعیة (و الله العالم).

۱. مناهده به این معناست که هریک از افراد گروه، سهم خود از هزینةها و مخارج را پرداخت کند و پولها یکجا جمع شود تا مخارج سفر تأمین شود. در اصطلاح عامیانه گفته می‌شود که هر کس دنگ خود را بپردازد و یک نفر مادر خرج شود.

۲. در اینجا، رابطه مشارکت‌کنندگان تکافل، مبتنی بر عقد شرکت است و مال مشاعی را ایجاد می‌کنند. در این عقد، هریک از مشارکت‌کنندگان با نیت تبرع با هدف اینکه جریان خسارات توسط صندوق PSA صورت گیرد، حق مشارکت‌ها را به صندوق می‌بخشند.

۳. سؤال: فی أناس یمضون إلی الهند ویشترون اجناسا و بها أناس یضمنون لهم سلامة أموالهم إلی أوطانهم بأجرة معلومة مثلا لهم اثنان أو ثلاثة، فإن أصاب أموالهم تلف یسلمون لهم قيمة الأموال هل یجوز هذا العمل؟ و هل فیہ ترک الاتکال علی الله و الاعتماد علی المخلوق لحفظ المال؟ أفدنا مما علمک الله و لك الأجر و العمل المذكور باصطلاحهم یمونه «بیمة».

جواب: المعاملة المذكورة لیست شرعیة، و إذا أزید تطبیقها علی

AUTHOR(S) BIOSKETCHES	معرفی نویسندگان
فاطمه آزادبخت، دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق و مرئی، گروه مطالعات اسلامی بیمة، پژوهشکده بیمة، تهران، ایران ▪ Email: azadbakht@irc.ac.ir ▪ ORCID: 0009-0000-4767-6321 ▪ Homepage: https://www.irc.ac.ir/ مهدی رشکوییہ جدیدی، کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات، معارف اسلامی و ارشاد، دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران ▪ Email: mrjadidi@isu.ac.ir ▪ ORCID: 0000-0002-9121-4543 ▪ Homepage: https://www.isu.ac.ir/	
HOW TO CITE THIS ARTICLE Azadbakht, F.; Reshkouieh Jadidi, M., (2024). Extracting jurisprudential concepts of Takaful based on opinions and insurance fatwas of Imami jurists. Iran. J. Insur. Res., 13(4): 361-370. DOI: 10.22056/ijir.2024.04.06 URL: https://ijir.irc.ac.ir/article_160327.html?lang=en	